

Huiselijkheid versus creativiteit:
de vrouw als object en subject in de eerste decennia
van de negentiende eeuw

Lotte Jensen

De vraag of er in de eerste decennia van de negentiende eeuw – de periode waarin huiselijkheid, vaderlandsliefde en eenvoud golden als dominante karaktertrekken van de Nederlandse letterkunde – sprake was van een romantische beweging, leidt tot discussies. Afhankelijk van de normen die men aanlegt, worden sommige auteurs als romantisch bestempeld, terwijl anderen buiten de boot vallen (Van den Berg 1984, 59). Recente studies over het poëtische denken in deze periode, dat zich tussen de polen van de Romantiek en de huiselijkheid bewoog, zijn die van Oosterholt (1998) over het concept van de 'ware dichter' tussen 1775 en 1825, en Krol (1997) over de Noord-Nederlandse huiselijke poëzie van 1800 tot 1840. In beide studies lijkt zich evenwel een opvallende constante voor te doen: vrouwen schitteren door afwezigheid. Aan de kunsttheoretische debatten van die tijd namen de toen actieve schrijfsters kennelijk nauwelijks deel en aan het concept van de romantische of huiselijke dichter voldeden zij evenmin. Zij schreven – grof generaliserend – geen lyriek die ontsproot aan de scheppende verbeeldingskracht en het gevoel, noch namen zij massaal de pen ter hand om de stille genoegens en deugden van de huiselijke kring te bezingen.

Toch speelde 'de vrouw' in de Nederlandse literatuur van deze periode wel degelijk een rol, namelijk op twee manieren. In de eerste plaats fungeerde zij veelal als het bezongen object in de poëzie van mannelijke auteurs, die in meer of mindere mate romantische en huiselijke elementen bevatte. In de tweede plaats waren er uiteraard vrouwen die zelf de pen opnamen en als schrijvend subject optraden. Deze schrijfsters laten zich over het algemeen echter moeilijk onderbrengen in de poëtische stromingen van enerzijds de Romantiek en anderzijds de huiselijke poëzie. Zo is het aan de ene kant moeilijk denkbaar dat er ooit een Nederlandse pendant zal verschijnen van *Romantic women poets 1770-1838: an anthology* (Ed. Andrew Ashfield, 1995), terwijl aan de andere kant de laagdrempelige poëzie van het huiselijk leven evenmin op grote schaal de weg van het dichterschap voor vrouwen lijkt te hebben geopend (Krol 1997, 325).

Krol biedt als mogelijke verklaring voor de absentie van de vrouw in de huiselijke poëzie dat haar positie als onderdeel van het bezongen object actieve literaire ontplooiing verhinderde (Krol 1997, 325). Deze positie was overigens niet nieuw. Ze deed zich bijvoorbeeld ook in de renaissancistische petrarkistische liefdeslyriek voor (Schenkeveld-van der Dussen 1995, 335-336). In deze bijdrage wil ik nader ingaan op de negentiende-eeuwse objectpositie van de vrouw, namelijk door deze vanuit een ideologisch-kritisch perspectief te analyseren in enkele lofdichten van mannelijke auteurs op de vrouwelijke sekse uit deze periode, met name in Spandaw's *De vrouwen* (1807). Vervolgens wil ik deze objectpositie confronteren met het werk van enkele Nederlandse schrijfsters uit dezelfde tijd, die zich weliswaar in mindere mate inlieten met het genre van de huiselijke poëzie, maar wel van zich deden spreken in andere genres, zoals de roman, de novelle en het zedelijke verhaal. Hoe verhouden de beeldvorming rond de vrouw en het zelfbeeld van de schrijfsters zich tot elkaar in de eerste decennia van de negentiende eeuw?

Het vrouwelijke karakter

In de eerste helft van de negentiende eeuw verschenen tal van gedichten, waarin de vrouwelijke sekse centraal stond en waarin zij uitvoerig werd geprezen. Zo publiceerde de Groningse dichter H.A. Spandaw (1777-1855) in 1807 een lang lofdicht, getiteld *De vrouwen*, dat verschillende malen werd herdrukt en in 1833 zelfs in het Frans werd vertaald.¹ Kort daarvoor zagen een uit het Duits vertaalde 'Vrouwen-lof' (1798) en een uit het Frans bewerkte *De verdienste der vrouwen* (1804) van B. Nieuwenhuizen het licht. Na Spandaw volgden vele anderen, waaronder H.H. Klijn met 'De verplichting der kunsten aan de vrouwen' (1812), M. Westerman met *De invloed der vrouwen op de vier tijdperken des levens, in vier zangen* (1816), C. Loots met 'De vrouw' (1817) en A. Boxman met 'De invloed der vrouwen' (1823).² Deze vrouwenloven wortelden in een langere literaire traditie, die onder invloed van de huiselijkheidscultus aan het begin van de negentiende eeuw een hernieuwde impuls leek te krijgen.

Inhoudelijk vertoont dit soort gedichten veel overeenkomsten. De deugden van de vrouw worden in alle toonaarden bezongen, waarbij met name haar schoonheid, deugdzzaamheid en kwaliteiten als moeder en echtgenote lof krijgen toegezwaaid. Bij deze idealiserende beschrijving krijgt de vrouw allerlei eigenschappen toebedeeld die tegengesteld zijn aan die van de man: haar zwakte, tederheid en zachtheid staan tegenover zijn kracht en fierheid.

Haar plaats is die van het huiselijke leven te midden van haar kroost, terwijl de man verplichtingen in het openbare leven heeft. Met het karakteriseren van man en vrouw in tegenstellingen pasten deze vrouwenloven in een reeks van laat-achttiende- en begin-negentiende-eeuwse geschriften, waarin de ware aard en bestemming van de man en vrouw in oppositie tot elkaar gedefinieerd werden. Ze sluiten daarmee aan bij de leer van twee tegengestelde seksen, ofwel de 'geslachtskaraktertheorie', zoals die ook in diverse, vooral Duitse, zedelijke studies naar het specifieke vrouwelijke karakter te vinden was (Streng 1997, 9-14).

Aan de hand van Spandaw's *De vrouwen* kan een en ander nader geïllustreerd worden. Het gedicht telt vier zangen en in elk van de zangen staat een thema centraal. In de eerste zang komen de tegengestelde kwaliteiten van de man en de vrouw nader aan bod. De tweede zang behandelt enkele roemrijke vaderlandse vrouwen uit het verleden, waaronder de Haarlemse Kenau Hasselaar en Maria van Reigersberch, de echtgenote van Hugo de Groot. De derde zang gaat over zeventiende- en achttiende-eeuwse vaderlandse schrijfsters, waarbij een groot aantal namen de revue passeert, waaronder bijvoorbeeld die van de zusters Tesselschade en Anna Roemers Visscher, De Lannoy, Van Merken en Wolff en Deken. De vierde zang ten slotte is gewijd aan de plaats waar de vrouw het 'eerwaardigst' is, namelijk 'd'engen, achtbren kring van 't stil, eenvoudig, en gelukkig huislijk leven' (Spandaw 1846, 83).

De eerste en laatste zang sluiten qua thematiek naadloos op elkaar aan. In beide zangen wordt de vrouw op een bijna goddelijk voetstuk geplaatst en worden haar kwaliteiten in oppositie tot die van de man beschreven en geprezen. Tussen de beide seksen loopt een duidelijke scheidslijn: 'De vrouw met mannenkracht, zal nimmer mannen boeijen / De man, die vrouwelijk is, geen vrouwenborst doen gloeijen' (Spandaw 1846, 19). Terwijl de man 'tot ed'le kundigheden' wordt opgeleid en aan de 'vorming van zijn geest' werkt (Spandaw 1846, 21), is het werkterrein van de vrouw dat van de huiselijke omgeving. Zij is in 'huishoudkunde en huisbestuur' bedreven en legt daarbij zowel vlijt, spaarzaamheid als orde aan de dag. Haar liefste wens is om anderen te behagen, in de eerste plaats haar eigen echtgenoot: 'Zij leeft niet voor zich-zelv, zij leeft slechts voor den man' (Spandaw 1846, 91). Behalve als echtgenote komen de kwaliteiten van de vrouw ook tot hun recht in het moederschap. Het is 'haar hoogste lust' voor haar kinderen te zorgen. Wanneer een van hen ziek is, dan 'wijkt ze van 't wiegje niet' en waakt ze 'bij dage en nacht' (Spandaw 1846, 99). Door deze geduldige moederliefde groeit bovendien de liefde van haar echtgenoot voor haar: 'Hoe meer ze in liefde gloeit voor 't kroost, hoe meer zij ook den echtvriend

aan zich boeit' (Spandaw 1846, 100). Kortom, huwelijkse liefde en huisgezin behoren tot de belangrijkste aspecten van het leven van de vrouw.

Deze omschrijving van de ware bestemming van de vrouw lijkt enigszins op gespannen voet te staan met de tweede en derde zang, waarin Spandaw veel aandacht besteedt aan vrouwen uit het verleden die uitblonden in enerzijds strijdvaardigheid en anderzijds kunstzinnige talenten. Naast moedige vrouwen uit de Griekse en Romeinse Oudheid prijst Spandaw uitvoerig de heldhaftigheid van de vaderlandse vrouwen die meestreden in de Tachtigjarige Oorlog tegen Spanje. Deze vrouwen toonden zich als 'helden aan de zij' van dappre mannen' (Spandaw 1846, 46). Ook de creatieve vaardigheden van zowel zeventiende- als achttiende-eeuwse vrouwen worden door Spandaw in extenso gememoreerd. Zo was Anna Maria van Schurman niet alleen bedreven in wetenschap, maar ze kon evenals haar tijdgenoten Tesselschade en Anna Roemers Visscher ook borduren, zingen, schilderen, boetseren en dichten; De Lannoy en Van Merken muntten uit als dichtersessen, terwijl Wolff en Deken hun 'vindingrijken geest' toonden in de romans *Sarah Burgerhart* en *Willem Leevend* (Spandaw 1846, 76).

Tegelijkertijd stelt Spandaw echter duidelijke grenzen aan de ontplooiing van kunstzinnige talenten van vrouwen. De vrouw mag zich weliswaar op het terrein van de kunsten begeven, maar haar eerste zorg ligt bij het huisgezin. Wanneer echtgenoot en kinderen lijden onder de activiteiten die ze buiten haar eigenlijke domein ontplooit, overschrijdt zij de grens van het acceptabele.

Maar zich aan roem, aan kunst, aan wetenschap te wijden
Met onverzaadbren lust, als gade en kindren lijden,
't Verwaarloosd huisgezin haar toeverzigt ontbeert,
Dit voegt niet voor de vrouw, die haren pligt waardeert.
Zij zal het huisbestier als de eerste taak betrachten,
Den werkkring, dien natuur haar voorschreef, heilig achten.
(Spandaw 1846, 86)

Door de compositie van het stuk valt bovendien de volle nadruk op de vrouw in haar rol als moeder en echtgenote: de voorbeelden van roemrijke en schrijvende vrouwen uit vroeger tijden zijn omsloten door twee zangen waarin de uiteindelijke, ware bestemming van de vrouw gedefinieerd wordt. Op deze wijze verschuift het feit dat vrouwen zelf in de rol van schrijfster traden en creatieve talenten ontplooiden naar de achtergrond. Spandaw's lof neemt de hoogste vlucht wanneer hij de vrouw in haar meest eigenlijke 'werkkring' beschrijft.

Dan – hoe in mijn taf'reel uw liefde en schoonheid gloren,
 En hoe uw geest en moed het manlijk oog bekoren,
 Onze eerbied stijgt in top, als ge in den werkkring leeft,
 Dien u natuur bestemd en aangewezen heeft,
 Den stillen, zaalgen kring van 't huisselijke leven,
 Die alles in zich sluit, wat heil deze aard' kan geven. (Spandaw 1846, 85)

De vrouw in de hoedanigheid van strijdster of schrijfster wordt dus ondergeschikt gemaakt aan de vrouw in de rol van echtgenote en huismoeder. Iets soortgelijks treffen we overigens aan bij Klijn. Ook bij hem is de lijst namen van kunstenaressen en dichters ingebed in zangen waarin de vrouw als moeder en echtgenote optreedt (Klijn 1833, 65-71).

Behalve door de compositie van het stuk verdwijnt de rol van de vrouw als dichteres of schrijfster nog op een andere wijze uit beeld. Uit Spandaws uitspraken over het dichterschap blijkt namelijk dat hij kunstzinnige schepingskracht in de eerste plaats aan mannen toeschrijft en niet aan vrouwen. Hij kent vrouwen een ondersteunende rol toe bij de activiteiten van de mannelijke dichter. Zo dicht Spandaw het volgende.

De dichter, mag hij op uw liefde en gunsten bogen,
 Gevoelt de volle borst van hoogre drift bewogen;
 [...] mag hij uit uw' mond een vleijend woord ontvangen,
 Dan ruischt er hemelval in zijn bezielde zangen. (Spandaw 1846, 9)

Ten opzichte van de dichter neemt de vrouw dus een duidelijk omschreven functie in. Zij fungeert als inspiratiebron voor zijn creatieve, scheppende vermogen. Zij is het die een 'vonk van scheppingskracht in 't hart des kunstnaars [doet] gloeien' (Spandaw 1846, 8). Dergelijke uitspraken lijken het bestaan van een vrouwelijke scheppende kunstenaar niet in te sluiten. Soortgelijke passages zijn overigens ook te vinden in de lofdichten van Boxman en Klijn. Bij Boxman lezen we bijvoorbeeld 'Reiner klinken 's Dichters toonen / Als 't bezielend oog der schoonen / Vlammen in zijn' boezem schiet' (Boxman 1823, 16) en bij Klijn 'Ook u [= de vrouwen] dankt de echte kunst haar grootste en stoutste zangren / Gij zijt het, die hun oog naar 't eedle en schoone rigt / Haar schittrende eerkan is de kunst aan u verplicht' (Klijn 1833, 60-61).

De uiteindelijke boodschap van Spandaws gedicht is duidelijk. De ware bestemming van de vrouw ligt niet in het ontplooiën van haar kunstzinnige talenten, maar in het huisgezin, waar zij in de rol van moeder en echtgenote haar belangrijkste taken heeft te vervullen: 'Uw kiem is zedigheid, ge tiert in 't stille leven / Bij huisselijk geluk' (Spandaw 1846, 82).

Huiselijk domein

Spandaws gedicht oogstte veel lof bij de literaire critici. Een recensent sprak bijvoorbeeld van 'de vloeiendste verzen, bij welke het naauwlijks de moeite waard is kleine feilen aan te wijzen' (JWK 1807, II, 168), terwijl een ander het een 'fraaie Gedicht' noemde (VLO 1808, I, 123-127). Een derde vond zijn zangen 'zoo zacht', 'zoo tooverend' en 'zoo rein' (VLO 1820, 524). Er lijkt zich echter een verschil af te tekenen tussen de recensies die verschenen in speciaal voor vrouwen bestemde werken en die voor een gemengd publiek. De voorkeur van de eerste soort ging vooral uit naar de derde zang, waarin de vaderlandse dichters opgesomd werden. Zo werden in de *Almanak voor vrouwen door vrouwen* met veel instemming de regels aangehaald die Spandaw aan Wolff en Deken had gewijd (1808, 127) en het vrouwen tijdschrift *Euphrosyne* (1832) toonde zich zeer positief over de passage over de zusters Tesselschade en Anna Roemers Visscher (*Euphrosyne*, 1832, nr. 9, 81). Juist over de derde zang waren de beoordelingen in de voor een gemengd publiek bestemde tijdschriften minder enthousiast: de opsomming had 'buiten twijfel nog veel vergroot, maar mogelijk ook iets verkleind' kunnen worden, aldus de recensent van *Jaarboeken der wetenschappen en kunsten* (1807, II, 167) en in de *Algemeene Vaderlandsche Letteroeffeningen* werd gesproken van een 'Naamlijst' met 'een eenigzins stijf en gedwongen voorkomen' (1808, I, 124). De voorkeur van deze recensenten ging uit naar de eerste en laatste zang, waarin de kwaliteiten van de vrouw als moeder en echtgenote centraal stonden. Daarin kwamen het 'characteristiek onderscheid' tussen man en vrouw het beste tot uiting en hun 'natuurlijken aanleg, bijzondere bestemming, en kenmerkende betrekking tot elkander'; daar werden de 'huiselijke voortreffelijkheid en deugden der Maagd, der Gade en Moeder, met ware en behagelijke verwen' uitgebeeld (JKW, 168; VLO, 124).

Het gaat misschien ver om hier van een marginaliseringsstrategie van de algemeen-culturele tijdschriften te spreken, maar de rol van de vrouw als schrijfster en scheppend kunstenaar verdwijnt, evenals in het gedicht van Spandaw, naar het tweede plan. Dat lijkt in de voor een vrouwelijk publiek bestemde periodieken niet het geval te zijn. De vraag doet zich dan ook voor hoe schrijfsters uit de tijd zelf reageerden op het hun voorgehouden beeld. Wint ook bij hen de ideologie van de huiselijkheid het van de vrouwelijke creativiteit?

Uit een recent artikel van Schenkeveld-van der Dussen blijkt dat veel schrijfsters uit de eerste helft van de negentiende eeuw zich in hun onder-

werpskeuze beperkten tot het huiselijke domein: velen voelden zich agetrokken tot het genre van de huiselijke roman. Zowel Margaretha Jacoba de Neufville (1775?-1856) als Froukje Herbig (1781-1857), Betsy Hasebroek (1811-1887) en Dorothea Petronella Beets (1812-1864) schreven romans met een hoog pedagogisch gehalte, waarin de boodschap werd uitgedragen dat de plaats van de vrouw in het gezin lag en dat ze in het vervullen van de kleine plichten haar ware roeping vond (Schenkeveld-van der Dussen 1996, 461). De huiselijkheidsideologie triomfeert hier ten volle: in De Neufvilles roman *De kleine pligten* (1824-1827, 4 dln.) bijvoorbeeld zoekt geen van de vrouwelijke hoofdpersonen naar een bevrediging van eigen creativiteit of studiezin (Schenkeveld-van der Dussen 1996, 453). Ook in het werk van andere schrijfsters uit deze tijd lijkt het vrouwbeeld zoals we dat bij Spandaw vinden in grote lijnen te worden bevestigd, soms zelfs met een expliciete verwijzing naar diens lofdicht. Zo opent Petronella Moens (1762-1843) haar gedicht 'Aan de vaderlandsche vrouwen' (1819) met een lofprijzing aan zijn adres, waarbij ook de naam van Westerman valt.

U, Spandaw! beeldenrijke Zanger!
Wiens fiksche lier haar zilv'ren toon
Eens plegtig heilgde aan de Vrouwen;
U vlecht natuur een' rozenkroon [...]
Bij Spandaw's lied weeft reine waarheid,
Haar' tooi uit wolk'loos held're klaarheid,
Wier glans door elke Vrouw vol zwier wordt weergekaatst.
De Vrouw, door Westerman geteekend,
In al haar' zachte majesteit, [...]
Hernam sinds lang haar' stand, haar' waarde,
Op Neêrlands vrijen grond. (Moens 1819, 87)

In de rest van haar gedicht wordt het stramien van Spandaw gevolgd: het roemen van strijdvaardige en schrijvende vrouwen wordt ingebed in de lof voor de huishoudkunde en het moederschap van de vaderlandse vrouwen.

Iets van een subversieve reactie is misschien te bespeuren bij Fenna Mastenbroek (1788-1826), die fel reageerde op de reactie van *De Recensent ook der Recensenten* op het eerste deel van haar debuut *Lectuur voor vrouwen* (1815-1816, 2 dln.). *De Recensent* vroeg zich af of bij deze verhalenbundel niet hulp was geboden door een man gezien het streven naar 'volkomenheid' en de vaste 'toon' en 'gang', hetgeen Mastenbroek tegen de borst stuitte (Van Gemert en Veltman-van den Bos 1997, 260). Ook in haar voorwoord bij *Lectuur voor vrouwen* treedt ze als een zelfbewuste schrijfster

naar voren, wanneer ze benadrukt dat het opnemen van de pen geenszins op gespannen voet hoeft te staan met de huishoudelijke plichten van de vrouw: 'Ik meen het tegendeel te mogen beweren', schrijft ze (Mastenbroek 1815-1816, dl.1, iv). Maar onmiddellijk daarna volgt de gebruikelijke mededeling dat haar het genot zou ontgaan, indien de 'wezenlijke pligten' er onder zouden komen te lijden, een mededeling die niet slechts fungeert als bescheidenheidstopos, maar weerspiegeling vindt in haar werk (*Met en zonder Lauwerkrans*, 818-825).

Dienende poëtica

Mastenbroeks dichtende vriendin Francijntje de Boer (1784-1852) voegt zich nog nadrukkelijker in het vrouwbeeld dat we bij Spandaw aantreffen. Deze dichtende dienstmaagd uit Friesland publiceerde in 1815 een bundel *Dichtproeven*, gevolgd door een verzameling *Nieuwe Dichtproeven* in 1821. Beide werken waren hoofdzakelijk gevuld met eenvoudige gelegenheidsverzen, waarin de de lof van het huisgezin en een godvruchtig bestaan de centrale thema's vormden. 'Zalig, zalig Huisgezin! / O, omhels elkand'ren!' heet het in het ene verjaarsgedicht (De Boer 1821, 57), terwijl De Boer in een volgend verjaarsvers geen twijfel over haar inspiratiebron tot dichten laat bestaan: 'Hieraan is hij zijn oorsprong schuldig / Aan huisselijk geluk en min' (De Boer 1821, 43). De wens om te willen schitteren met haar dichtkunst vinden we bij De Boer niet. Vanuit haar nederige stand als dienstmeisje past een bescheiden houding: 'Geen schitt'rende luister / Geen grootheid, geen zwier / Geen kunstige toonen / Kenschetsen mijn lier' (De Boer 1821, 1).

Behalve expliciete waardering voor Spandaws dichtkunst – in een gelegenheidsgedicht op de bevalling van haar zuster kopieert zij een dichtregel van hem³ – zijn er tekstplaatsen aan te wijzen die in Spandaws vrouwenlof niet hadden misstaan. Herhaaldelijk lezen we dat het de vrouw van nature gegeven is om kinderen op te voeden.

O moeders! hoe schoon is uw taak op deze aarde;
Gij vorremt hier wezens van edele waarde,
Bestemd, door Gods liefde, voor eindloozen duur;
En juist in deez' vorming ligt wellust voor 't harte;
En hoedt gij uw kindren voor rampen en smarte,
Dan volgt gij slechts de inspraak van liefde en natuur.
(De Boer 1815, 63)

Die vrouwentaak om kinderen op te voeden nam De Boer zelf ook ter harte, want ze schreef diverse zedekundige werken voor kinderen. Kort na elkaar zagen twee bundels met kinderversjes in de trant van Van Alphen het licht: *Gedichtjes voor kinderen* (1817) en *Gedichtjes voor behoeftige kinderen* (1823). Aan het eind van haar leven publiceerde ze tenslotte nog verhalen voor de opgroeiende jeugd in *Laat ons leven tot elkanders nut en vreugd* (1850). Al deze werken bevatten eenvoudige zedelijke lessen voor de opgroeiende jeugd, van concrete richtlijnen voor hun gedrag tot exemplen van een vrome, godsdienstige levenshouding (*Met en zonder lauwerkrans*, 813-817).

Vanwege haar uitstraling op andere vrouwelijke auteurs – onder meer via haar tijdschrift *Penélopé* – wil ik in dit verband ten slotte nog kort stil staan bij het werk van Anna Barbara van Meerten-Schilperoort (1778-1853). Zij was zonder meer een van de meest productieve schrijfsters uit deze periode; haar indrukwekkende lijst publicaties omvat schoolboeken, godsdienstige en ethische leerboeken, kinderboeken, karakterschetsen, reisverhalen, toneelspelen en romans. Lyriek komen we in het oeuvre van Van Meerten nauwelijks tegen, en een behoefte aan lyrische zelfexpressie en originaliteit evenmin. Gelderblom heeft laten zien dat uit haar werk een pragmatische, dienende poëtica spreekt, die goed in termen van de classicistische poëtica kan worden beschreven: *ars* en *exercitatio* hebben bij haar grote nadruk, terwijl het *ingenium* een pedagogische invulling krijgt. Haar pragmatisme blijkt uit het feit dat ze toon en inhoud aan het geïntendeerde publiek van hoofdzakelijk jonge kinderen en vrouwen aanpaste, waarbij didactische doeleinden voorop stonden (Gelderblom 1997, 35-39).

De meeste weerklank ondervond misschien Van Meertens *Penélopé*, of *maandwerk aan het vrouwelijk geslacht toegewijd* (1821-1835). Contemporaine vrouwelijke auteurs en critici waren in ieder geval enthousiast over dit tijdschrift, waarvan iedere aflevering een deel 'Handwerken' en een deel 'Lectuur' bevatte. De schrijfsters Anna Maria Moens (1777-1832), Johanna Constantia Cleve (1800-1822) en Fenna Mastenbroek behoorden bijvoorbeeld tot de intekenaars, terwijl uit overgeleverd briefmateriaal blijkt dat ook Francijntje de Boer en Antoinette Kleyn-Ockerse (1762-1828) het tijdschrift met genoegen lasen.⁴ In het oordeel van een recensent was Van Meertens tijdschrift 'zoo geschikt voor onze Nederlandsche vrouwen en meisjes, dat de *Penélopé* daarvan duurzame waarde ontleent, en dan zelfs als de modellen der handwerken geheel uit den smaak zijn, dit werk nog ten sieraad zal maken van de boekerijen onzer vrouwen en meisjes' (VDV 1835, 699).

Net als in haar andere werken neemt Van Meerten in *Penélopé* een dui-

delijk standpunt in omtrent de verschillende aard en bestemming van de man en de vrouw. De domeinen van beide seksen worden door haar zorgvuldig van elkaar onderscheiden. Hoort bij de man het 'voeren van degen of pen', bij de vrouw past 'het voeren der naald'. Het bestuur van landen en staten is aan de zorgen van de man toevertrouwd, evenals het verspreiden van wijsheid en wetenschap door geschriften of mondelinge voordracht (*Penélopé* 1821, 'Lectuur', 178-185). De vrouw daarentegen is van nature meer geschikt voor de opvoeding van kinderen en het huishouden: 'Gij gevoelt en begrijpt toch, de huishouding is eene machine, welke niet van zelve gaan kan, maar die bestuurd moet worden. Dit bestuur is de natuurlijke bestemming van de vrouw' (*Penélopé* 1823, 'Lectuur', 30). Van Meerten moedigt de ontwikkeling van eventuele gaven en kunstzinnige talenten van vrouwen weliswaar aan (ze noemt de namen van diverse binnen- en buitenlandse schrijfsters), maar ze stelt daaraan duidelijke grenzen: te veel geleerdheid of 'pedanterie' keurt ze af. De vrouw die zich binnen haar eigen domein beweegt, zal volgens Van Meerten uiteindelijk de meeste voldoening voelen, blijkens de woorden die ze een van haar personages in de mond legt: 'ik beschouw altijd de vrouw als meest gelukkig, die zoo min mogelijk den weg des vrouwelijken levens verlaat, om zich op ruwere paden te begeven' (*Penélopé* 1829, 'Lectuur', 82). Hoewel het oprichten van een eigen tijdschrift misschien op enigszins gespannen voet staat met een dergelijke moraal, bleef ook Van Meerten zelf in feite binnen de door haar gestelde grenzen, namelijk door zich in haar zedekundige werken zo uitdrukkelijk tot een publiek van vrouwen en kinderen te richten.

Besluit

De hier besproken negentiende-eeuwse schrijfsters hebben zich geen van allen ingelaten met de vernieuwende stroming van de Romantiek, die zich in de eerste decennia van negentiende eeuw in Europa en, weliswaar in mindere mate, ook in Nederland deed gelden. De denkbeelden in hun teksten stemmen inhoudelijk overeen met de lofdichten van mannelijke poëten, waarin vrouwen een godvruchtig en zorgzaam leven in dienst van het gezin wordt voorgespiegeld. In deze lofdichten wordt scheppingskracht en dichterlijke bezieling in de eerste plaats aan mannen toegekend. In Spandaws lofdicht wordt op verschillende wijzen de rol van de vrouw als schrijfster in de schaduw gesteld van haar rol als echtgenote en moeder, een proces dat zich herhaalt in de bespreking van zijn gedicht in de voor een gemengd publiek bestemde tijdschriften. Het huiselijke leven en de opvoeding van de

kinderen behoorden tot het voornaamste domein van de vrouw, zo blijkt zowel uit deze lofdichten als uit de werken van de vrouwelijke auteurs. Beeldvorming en zelfbeeld lijken elkaar in dit opzicht de hand te reiken, dat wil zeggen elkaar te bevestigen en te versterken. Anders gezegd: vrouwelijke auteurs lijken zich te voegen in dit vrouwbeeld.

Toch wringt er iets. De vraag dringt zich onwillekeurig op of werkelijke alle schrijfsters zich conformeerden aan het vrouwbeeld van Spandaw en de zijnen. Was er echt alleen maar instemming of waren er ook subversieve geluiden te horen? Waren er ook schrijfsters die bewust van het geschetste patroon afweken? Voor een bevestigend antwoord op de laatste vraag moeten we enkele jaren in de tijd terug. Kort na de verschijning van Spandaws lofdicht uitte een recensent de wens dat een vrouw nu eens de pen zou opnemen om aan de mannelijke sekse een huldezang te wijden.⁵ Zestien jaar voordat Spandaws gedicht het licht zag, hadden twee schrijvende vrouwen dat al gedaan, maar kennelijk was deze recensent niet bekend met de 'Lof der Mannen' van Adriana van Overstraten (1756-1828) en Petronella Moens. Laatstgenoemde had zich, zo bleek eerder, in 1819 vol lof over Spandaw uitgelaten, maar de kans dat de recensent haar oudere lofzang op de mannelijke sekse met genoeg zou hebben gelezen, is uiterst klein. Hoewel het gedicht vriendelijk opent met de belofte de mannen te prijzen ('t Lust me, ô verheven seks! thans uwen roem te zingen'), wordt de toon al gauw scherper en kritischer. De twee vrouwen laten bovendien geen kans liggen om van de oorspronkelijke bedoeling af te wijken en juist de loftrompet te steken over hun eigen seksegenoten. Uit de verzen waarin ze hun verwondering voor de mannen uitspreken, spreekt intussen een onmiskenbaar venijnige ondertoon.

Hoe stil, hoe vreedzaam, hoe eenzellig ware ons leven,
Indien uw heerszucht ons niet staag verandering gaf [...]
Neen Mannen! slechts gevormd, om op uw wenk te beeven,
Gevoelen wij op 't sterkst uw' fiere meerderheid,
Zoo wel, wanneer ge ons dwingt, als uw' slavin te leeven,
dan wen ge ons listig, als uwe heerscheressen, vleit.⁶

Noten

* Met dank aan Lia van Gemert en Suzan van Dijk voor het beroep dat ik mocht doen op hun kennis en inzicht.

- 1 De eerste druk uit 1807 verscheen te Groningen bij Wijbe Wouters en te Amsterdam bij J.F. Nieman. De volledige titel van deze uitgave luidde: *De vrouwen: een dichtstuk*. In 1819 verscheen een tweede, gewijzigde druk bij Wijbe Wouters te Groningen onder de titel *De vrouwen; in vier zangen*. Deze tekst werd ook opgenomen in Spandaws verzamelde *Gedichten* (gedrukt bij Van der Post te Utrecht in 1846; vierde druk in 1857). In 1856 bracht Van der Post ook nog een afzonderlijke editie van *De vrouwen; in vier zangen* op de markt. Ik gebruikte de editie uit 1846. De Franse vertaling werd vervaardigd door Auguste Clavareau en verscheen onder de titel *Les femmes. Poème en IV chants* (Maastricht 1833).
- 2 Zie over deze gedichten ook Streng 1997, 8-9. Ik gebruikte een editie uit 1833 van het gedicht van Klijn.
- 3 Zie De Boer 1821, 41:
God dank! het zaligst uur is daar*
Mijn Zuster is bevallen;
Nu klinke er, uit ons vol gemoed,
Voor 't wichtje een blijde welkomstgroet;
De danktoon van ons allen.
(*) Zoo noemt Spandaw het – zie *Muzen Almanak*, 1821.
- 4 Zie de lijst van intekenaars in het eerste deel van *Penélope* (1821); zie verder een brief van Francijntje de Boer aan Van Meerten-Schilperoort van 3 juni 1825 [KB 121 D4 13] en een brief van Antoinette Kleyn-Ockerse aan Van Meerten-Schilperoort, gedateerd Leiden, 26 oct, 1822. [KB 121 D5 20].
- 5 Zie de bespreking in *Jaarboeken van wetenschappen en kunsten* 1807, II, 168: 'Wij kunnen tevens den wensch niet verbergen, om eens, maar door eene vrouwelijke pen, ook den Man dichterlijk te zien afgeschilderd [...]'.
- 6 In: *Dichterlijke mengelingen* 1791, 126-135, vs. 7-8 en 21-24. Het gedicht is opnieuw uitgegeven en voorzien van annotaties door Myriam Everard, in: *Jaarboek voor vrouwengeschiedenis* 13 (1993), 99-107.

Bibliografie

JWK: Jaarboeken der wetenschappen en kunsten
VDV: *De Vriend des Vaderlands*
VLO: Algemeene Vaderlandsche Letteroeffeningen

- Almanak voor vrouwen door vrouwen*. Amsterdam 1808.
- Berg, W. van den, 'Kanttekeningen bij de letterkundige Romantiek', in: *De Negentiende Eeuw* 8 (1984), 53-71.
- Boer, Francijntje de, *Dichtproeven*. Haarlem 1815.
- Boer, Francijntje de, *Nieuwe Dichtproeven*. Amsterdam 1821.
- Boxman, Abraham, 'De invloed der vrouwen', in: *Gedichten*. Rotterdam 1823, 1-16.
- Euphrosyne. Tijdschrift voor de Hollandsche kleeding*. Amsterdam 1832.
- Gelderblom, Arie-Jan, 'Schrijvende leidsvrouw en kindervriendin: Anna Barbara van Meerten-Schilperoort (1778-1853)', in: *Nederlandse Letterkunde* 2 (1997) 1, 29-44.
- Gemert, Lia van, en Ans J. Veltman-van den Bos, 'Schrijfsters in de literaire kritiek tussen 1770 en 1850', in: *Nederlandse Letterkunde* 2 (1997) 3, 258-270.
- Met en zonder lauwerkrans. Schrijvende vrouwen uit de vroegmoderne tijd 1550-1850; van Anna Bijns tot Elise van Calcar*. Onder redactie van Riet Schenkeveld-van der Dussen (hoofdred.), Karel Porteman, Lia van Gemert en Piet Couttenier. Amsterdam 1997.
- Klijn, H.H., 'De verplichting der kunsten aan de vrouwen', in: *Gedichten*, eerste deel. Amsterdam 1833, 49-74.
- Krol, Ellen, *De smaak der natie. Opvattingen over huiselijkheid in de Noord-Nederlandse poëzie van 1800 tot 1840*. Hilversum 1997. Dissertatie Amsterdam.
- Loots, Cornelis, 'De vrouw', in: *Gedichten*, deel III. Amsterdam 1817, 98-124.
- Mastenbroek, Fenna, *Lectuur voor vrouwen, bestaande uit onderscheidene verhalen ter veredeling van het hart*. Groningen 1815-1816, 2 dln.
- Moens, Petronella en Adriana van Overstraten, 'De lof der mannen', in: *Dichtelijke mengelingen*. Utrecht 1791, p. 126-135. Opnieuw uitgegeven door Myriam Everard in: *Jaarboek voor vrouwengeschiedenis*, 13 (1993), 99-107.
- Moens, Petronella, 'Aan de vaderlandsche vrouwen', in: *Mengelpoëzij*. Amsterdam 1819, 87-92.
- Neufville, Margaretha Jacoba de, *De kleine pligten*. Amsterdam 1824-1827, 4 dln.
- Nieuwenhuizen, B., 'Vrouwen-lof, naar Stolberg', in: B. Nieuwenhuizen en A.C. Schenk, *Keur van dichtbloemen*. Amsterdam 1789, 119-121.
- Nieuwenhuizen, B., *De verdienste der vrouwen*, gevolgd naar het Fransch van Legouv . Den Haag 1804.
- Oosterholt, J.Th.W., *De ware dichter. De vaderlandse po etische discussie in de periode 1775-1825*. Assen 1998.
- Pen lope of maandwerk aan het vrouwelijk geslacht toegewijd*. Red. A.B. van Meerten-Schilperoort. Amsterdam 1821-1835, 8 dln.
- Romantic women poets, 1770-1838: an anthology*. Ed. Andrew Ashfield. Manchester 1995.

- Schenkeveld-van der Dussen, M.A., 'Liefdestalen van vrouwelijke auteurs', in: *Literatuur* 6 (1995), 335-340.
- Schenkeveld-van der Dussen, M.A., 'De pedagogisch-normatieve waarde van enkele vrouwenromans in de eerste helft van de negentiende eeuw', in: *Mensen van de nieuwe tijd. Een liber amicorum voor A.Th. van Deursen*. Onder redactie van M. Bruggeman, E. Geudeke, M. van Os, J. Roelevink en G.J. Schutte. Amsterdam 1996, 449-461.
- Spandaw, H.A., 'De vrouwen; in vier zangen', in: *Gedichten*. Derde deel, nieuwe uitgave. Utrecht 1846, 3-111.
- Streng, Toos, *Geschapen om te scheppen? Opvattingen over vrouwen en schrijverschap in Nederland 1815-1860*. Amsterdam 1997.
- Westerman M., *De invloed der vrouwen op de vier tijdperken des levens, in vier zangen*. Amsterdam 1816.